

ديوان

مجلة علمى تحقيقى بين الملى علوم اسلامى
مجلة دراسات اسلامية، علمية، محكمة

International Journal of Islamic Studies
Uluslararası İslami Araştırmalar Dergisi

ISSN: 2706-6428

معرفى كتاب الواقعات اثر الصدر الشهيد عمر بن عبد
العزیز البخارى (٥٣٦هـ/١١٤١م)

Es-Sadru's-Şehid Ömer b. Abdülaziz'in (ö. 536/1141) el-Buhari'nin Kitabı'l-Vaki'ât
Adlı Kitabının Tanıtımı

The Introduction of al-Sadr-al-Shahid Omar bin Abd al-Aziz al-Bukhari's (d. 536/1141)
Work Kitab al-Waqiat

دوكتور عبدالناصر حكيمى

الف) نام کتاب

کتاب ایکه الصدر الشهيد (۱۱۴۱م/۵۳۶هـ) در زمینه فقه نوازل تالیف نموده، در منابع به نام‌های مختلف یاد شده است. عبدالرشید الولوالجی از کتاب الصدر الشهيد بنام «کتاب الجامع لأحكام النوازل» یاد نموده است.^۱ التیمی نام کتاب را به شکل «الواقعات» ذکر نموده است.^۲ در حالی که کاتب چلبی آن را به نام‌های «الواقعات، واقعات الحسامی، الأجناس، الواقعات فی الفروع ومجموع النوازل والواقعات» ذکر نموده است.^۳ اسماعیل پاشا البغدادی کتاب الصدر الشهيد را بنام «الأجناس المعروف بالواقعات فی الفروع» ذکر کرده است.^۴ المرجانی در معرفی متون نوازل در کتابش «ناظورة الحق» اثر الصدر الشهيد را بنام «الواقعات» تذکر داده است.^۵ محیی هلال السرحان در مقدمه بر «شرح أدب القاضي» به استناد به «کشف الظنون» اثر ماندگار کاتب چلبی، کتاب مذکور را بنام‌های «الأجناس والواقعات فی الفروع» یاد نموده است.^۶ خیر الدین الزرکلی اثر الصدر الشهيد را بنام «الواقعات الحسامیة» ذکر کرده است.^۷ محققین «شرح الجامع الصغیر» در مقدمه‌ی که به این اثر نوشته‌اند، اثر الصدر الشهيد را به شکل «الواقعات الحسامیة فی مذهب الحنفیة» نام گذاری نموده‌اند.^۸

الصدر الشهيد در مقدمه کتابش چنین می‌نویسد: «کتاب هذا را که با استفاده از «کتاب النوازل» و «عیون المسائل» ابو الیث السمرقندی، «الواقعات» ابو العباس الناطفی، «الفتاوی» ابو بکر محمد بن الفضل و «فتاوی أهل سمرقند» جمع بندی وتالیف کرده‌ام بنام «کتاب الواقعات» نامگذاری می‌کنم».^۹ بنا برین «کتاب الواقعات» را می‌توان دقیق‌ترین و صحیح‌ترین اسم بر این اثر تلقی نمود.

ب) تعلق کتاب به نویسنده‌اش

در تمامی منابع با اتفاق آراء از کتاب الصدر الشهيد که در زمینه‌ی فقه نوازل مذهب حنفی تالیف کرده است یاد شده است.^{۱۰} هیچگونه اختلاف نظر در تعلق «کتاب الواقعات» به الصدر الشهيد وجود ندارد. فقط همانگونه که در عنوان فوق بیان گردید، اسم اثر مذکور بنام‌های مختلف ذکر گردیده است. قابل یادآوری است که در بعضی از نسخه‌های خطی «کتاب الواقعات» از جانب مستنسخین کتاب یادداشت‌ها و ادعاهای تحریر یافته که عدم تکمیل تالیف اثر مذکور از طرف الصدر الشهيد بنا به شهادتش در جنگ قطوان بیان می‌کنند. در صورت قبول این ادعاها، واضح می‌شود که الصدر الشهيد قبل از شهادتش تا آخر کتاب القسمه اثرش را خودش تالیف نموده و این ثلث کتاب الواقعات را در بر می‌گیرد. درباره چگونگی تکمیل متباقی بخش‌های «کتاب الواقعات» معلومات دقیقی در دسترس ما قرار ندارد.

^۱ ظهیر الدین عبدالرشید بن ابی حنیفة الولوالجی، الفتاوی الولوالجیة، تحقیق. مقداد بن موسی الفریوی، الطبعة الأولى (بیروت: بی نا، ۱۴۲۴هـ)، ۲۷:۱.

^۲ تقی الدین بن عبد القادر التیمی، الطبقات السنیة فی تراجم الحنفیة، تحقیق. عبد الفتاح محمد الحلو (قاهره: بی نا، ۱۳۹۰هـ)، ۴۵:۱.

^۳ مصطفی بن عبدالله کاتب چلبی، کشف الظنون عن أسماهی الكتب والفنون، تهیه کننده: شراف الدین یالتکایا و کیلیسلی رفعت بیلگه (انقره: بی نا، ۱۹۶۱م)، ۱:۱، ۲:۱، ۱۲۸۲:۱، ۱۹۵۴، ۱۹۹۸.

^۴ اسماعیل پاشا البغدادی، هدیة العارفین أسماء المؤلفین وآثار المصنفین، تهیه کننده. کیلیسلی رفعت بیلگه و ابن الامین محمود کمال اینال (استانبول: بی نا، ۱۹۵۱م)، ۷۸۳:۱.

^۵ شهاب الدین بن بهاء الدین المرجانی، ناظورة الحق فی فرضیة إسرائ وإن لم یغب الشفق، تحقیق. أورخان اینچقار و عبدالقادر یلماز (استانبول: بی نا، ۲۰۱۲م)، ۱۷۵.

^۶ عمر بن عبد العزیز البخاری الصدر الشهيد، شرح أدب القاضي، (مقدمه محقق)، تحقیق. محیی هلال السرحان، الطبعة الأولى (بغداد: بی نا، ۱۳۹۷هـ)، ۴۰:۱.

^۷ خیر الدین محمد بن محمود الدمشقی الزرکلی، الأعلام، الطبعة السابعة (بیروت: بی نا، ۱۹۸۶م)، ۵:۵.

^۸ عمر بن عبد العزیز البخاری الصدر الشهيد، شرح الجامع الصغیر، مقدمه محقق، تحقیق. صلاح عواد جمعه عبدالله الكبیسی - خمیس دهام مازن الزوبعی - خاتم عبدالله الشویس العیساوی، الطبعة الأولى (بیروت: بی نا، ۲۰۰۶م)، ۳۱.

^۹ عمر بن عبد العزیز البخاری الصدر الشهيد، کتاب الواقعات (استانبول: کتابخانه سلیمانیه، ولی الدین جار الله نمبر ۹۱۸، تاریخ استنساخ: ۵۶۴ هـ مقدمه مؤلف)

^{۱۰} التیمی، الطبقات السنیة، ۴۴:۱. کاتب چلبی، کشف الظنون عن أسماهی الكتب والفنون، ۱۱:۱.

ج) سبب تالیف وموضوع کتاب

اینک در باره‌ی سبب تالیف «کتاب الوقعات» وموضوع آن تحت عناوین زیر معلومات ارایه می‌گردد:

۱) سبب تالیف

الصدر الشہید همانند هر نویسنده، کتاب خود را با هدف مشخصی تالیف کرده است، و هر اثر دارای کیفیتی است که می‌تواند در حوزه خود خالی گاهی را پر کند، و در حل مشکلات اجتماعی نقش داشته باشد.

الصدر الشہید سبب تالیف کتابش را در مقدمه «کتاب الوقعات» چنین بیان می‌کند:

"حمد بر پروردگار عالمیان ودرود بر حضرت محمد صلی الله علیه وسلم باد. اما بعد! علی‌الرغم عدم قابلیت مفتیان و بی‌دانشی کسانی که سعی می‌کنند فتوا بدهند، و گسترش امور فتوا در جامعه مرا به آرزوی یاد شدن با اوصاف نیک و خیر در بین علماء و انسان‌ها به جمع‌آوری اقوال و فتواها از «کتاب النوازل» و «عیون المسائل» اثر ابو اللیث السمرقندی، «الوقعات» اثر الناطفی، «الفتاوی» اثر ابو بکر محمد بن الفضل البخاری و «فتاوی اهل سمرقند» سوق داد تا کتابم را تالیف نمایم."^{۱۱}

هدف تالیف کتاب الصدر الشہید که با این عبارات کوتاه وجامع بیان گردیده است، می‌توان به شکل زیرین خلاصه نمود:

اول: احتیاج مبرم جامعه به فتوا.

دوم: کم‌دانشی اشخاصی که سعی می‌کنند فتوا بدهند.

سوم: عدم قابلیت مفتیان در امور فتوا.

۲) موضوع

موضوع «کتاب الوقعات» همانگونه که از نامش پیدا است جمع‌آوری مسایل نوازل مشهور به حوادث و واقعات در چهارچوب مذهب حنفی می‌باشد. مسایل نوازل در مذهب حنفی عبارت از مسایلی است که در موردش از امامان مذهب حنفی (ابو حنیفه، امام محمد و ابو یوسف) نقل قولی ویا نظری موجود نباشد ویا مسایلی را در بر می‌گیرد که از طرف مجتهدین بعدی مذهب حنفی حل و فصل گردیده است. اما از جانب دیگر مسایلی است که در موردش از امامان مذهب حنفی اقولی نقل شده ویا درنظرداشت شرایط اجتماعی، عرف‌ها و احتیاجات عصر ویا مخالفت به اقوال آن‌ها از طرف مجتهدین بعدی مجددا حل و فصل گردیده باشد.^{۱۲} «کتاب الوقعات» با محتوای غنی‌اش از جمله کتاب‌های علمی می‌باشد که درین زمینه تالیف گردیده است. موضوعات کتاب با توضیح مسایل فقهی بیان گردیده است. در این کتاب به مسایل فقهی احتمالی ویا به عباره دیگر مسایل فَرَضِی نیز جا داده شده است.

د) ترتیب ومحتوای کتاب

کتاب الوقعات از چهل کتاب و شش باب متشکل می‌باشد. نام کتاب‌ها و باب‌ها با خط سیاه ودرشت ویا بعضا با رنگ سرخ نوشته شده است. این ویژگی در تمامی نسخه‌های خطی قابل مشاهده می‌باشد. اگر به عناوین «کتاب الوقعات» بنگریم دیده می‌شود که ترتیب کتاب به اساس کتاب و باب‌ها تنظیم گردیده، و از اصطلاح «فصل» در ترتیب کتاب هیچگاهی استفاده نشده است. محتوای «کتاب الوقعات» خیلی غنی بوده بیش‌ترین مسایلی که در این کتاب جاداده شده عبارت از مسایل طهارت، نماز، روزه، بیوع (خرید و فروش)، اجارات می‌باشد.

الصدر الشہید در مقدمه «کتاب الوقعات» تصریح می‌کند که ترتیب بخش‌های اثرش را به اساس «الکافی» اثر حاکم شہید المروری، و ابواب کتابش بر اساس «کتاب النوازل» اثر ابو اللیث السمرقندی تنظیم نموده است.^{۱۳} ما هنگام مطالعه و بررسی

^{۱۱} الصدر الشہید، کتاب الوقعات، مقدمه مولف.

^{۱۲} التیمی، الطبقات السنیة، ۱: ۴۴، ایوب سعید کایا، "نوازل"، دیانت اسلام انسیکلوپدی سی (استانبول: بی نا، ۲۰۰۷)، ۳۴. مرتضی بدر، بخارا حقوق اوقولو، چاپ دوم (استانبول: بی نا، ۲۰۱۴)، ۷۷-۷۸.

^{۱۳} الصدر الشہید، کتاب الوقعات، مقدمه مولف.

عناوین کتاب از نسخه‌های خطی «الکافی» و شرح آن که در سی جلد بنام «کتاب المبسوط»^{۱۴} تالیف گردیده وبا مقایسه با «کتاب الوقعات» در می یابیم که ترتیب کتب مذکور با گفته‌های الصدر الشهید مطابقت دارد. جهت درک بهتر ترتیب کتاب الوقعات و محتوای آن، در زیر جدولی را ترتیب داده‌ایم که تمامی بخش های «کتاب الوقعات» را در بر گرفته است:

کتاب الوقعات ^{۱۵}			
شماره	نام بخش ها	از -الی	تعداد ورق
۱	کتاب الطهارات	الف-۱۱ ب	۱۰
۲	کتاب الصلاة	ب ۱۱ - ۳۵ ب	۲۵
۳	کتاب الزکاة	ب ۳۵ - ۴۰ ب	۵
۴	کتاب الصوم	ب ۴۰ - ۴۵ ب	۵
۵	کتاب الحج	ب ۴۵ - ۴۸ ب	۳
۶	کتاب النکاح	الف ۴۹ - ۶۶ ب	۱۷
۷	کتاب الطلاق	ب ۶۶ - ۱۰۱ الف	۳۵
۸	کتاب العتاق	ب ۱۰۱ - ۱۰۵ ب	۴
۹	کتاب النذور والإیمان	ب ۱۰۵ - ۱۳۰ ب	۲۵
۱۰	کتاب الحدود	ب ۱۳۰ - ۱۳۲ ب	۲
۱۱	کتاب السرقة	الف ۱۳۲ - الف ۱۳۵	۳
۱۲	کتاب السیر	ب ۱۳۵ الف - ۱۴۰ ب	۵
۱۳	کتاب الکراهیة وفيه مسائل الاستحسان	ب ۱۴۰ - ۱۵۱ ب	۱۱
۱۴	کتاب اللقیط واللقطة فیها مسائل المفقود والابق	ب ۱۵۲ الف - ۱۵۳ ب	۵،۱
۱۵	کتاب الغصب والضمان	ب ۱۵۳ - ۱۶۳ ب	۱۰
۱۶	کتاب الودیعة	ب ۱۶۳ - الف ۱۶۸	۵،۴
۱۷	کتاب العاریة	ب ۱۶۸ - الف ۱۷۰	۲
۱۸	کتاب الشركة	الف ۱۷۰ - الف ۱۷۲	۲
۱۹	کتاب الصيد والذبائح والأضحیة	الف ۱۷۲ - الف ۱۷۸	۶
۲۰	کتاب الوقف	الف ۱۷۸ - الف ۱۹۷	۱۹
۲۱	کتاب الهبة	الف ۱۹۷ - الف ۲۰۳	۶

^{۱۴} شمس الأئمة محمد بن أحمد بن أبي سهل السرخسی، کتاب المبسوط (بیروت: بی نا، ۱۴۱۴هـ).

^{۱۵} عمر بن عبد العزیز البخاری الصدر الشهید، کتاب الوقعات (استانبول: کتابخانه سلیمانیه، ولی الدین جار الله نمبر ۹۱۸، تاریخ استنساخ: ۵۶۴هـ).

۲۲	کتاب البيوع	۲۰۳ الف - ۲۳۶ الف	۳۳
۲۳	کتاب الشفعة	۲۳۶ ب - ۲۴۳ ب	۵،۷
۲۴	کتاب القسمة	۲۴۳ ب - ۲۴۶ الف	۳
۲۵	کتاب الإجازات	۲۴۶ الف - ۲۶۴ ب	۱۸
۲۶	کتاب أدب القاضي	۲۶۴ ب - ۲۷۱ الف	۷
۲۷	کتاب الشهادات	۲۷۱ الف - ۲۶۸ الف	۱۱
۲۸	کتاب الدعوى	۲۶۸ الف - ۲۹۲ الف	۱۰
۲۹	کتاب الإقرار	۲۹۲ ب - ۲۹۶ ب	۴
۳۰	کتاب الوكالة	۲۹۶ ب - ۳۰۲ الف	۶
۳۱	کتاب الكفالة	۳۰۲ ب - ۳۰۵ الف	۳
۳۲	کتاب الصلح	۳۰۵ الف - ۳۱۱ الف	۶
۳۳	کتاب الرهن	۳۱۱ الف - ۳۱۴ الف	۴
۳۴	کتاب المضاربة	۳۱۴ ب - ۳۱۶ الف	۲
۳۵	کتاب المزارعة	۳۱۶ الف - ۳۲۰ الف	۴
۳۶	کتاب الشرب	۳۲۰ الف - ۳۲۴ الف	۴
۳۷	کتاب الأشربة	۳۲۴ الف - ۳۲۵ ب	۱
۳۸	کتاب القصاص والديات	۳۲۵ ب - ۳۳۲ ب	۷
۳۹	کتاب الوصايا	۳۳۲ ب - ۳۴۸ الف	۵،۱۶
۴۰	کتاب الفرائض	۳۴۸ الف - ۳۵۰ الف	۲
۴۱	باب كلمات التي تجرى على اللسان فيكفر قائله	۳۵۰ الف - ۳۵۲ ب	۲
۴۲	(باب ما ذكره الفقيه أبي الليث باب تنبيه المجيب	۳۵۳ ب - ۳۵۶ الف	۴
۴۳	باب مسائل المتفرقة	۳۵۶ ب - ۳۵۷ الف	۱
۴۴	باب في مسائل الحيل والمخارج	۳۵۷ الف - ۳۵۹ الف	۲
۴۵	باب في مسائل المشابة	۳۵۹ الف - ۳۶۰ الف	۱
۴۶	باب مسائل التي أفتى فيها الشيخ الإمام الحلواني وغيرهم	۳۶۰ الف - ۳۶۵ الف	۵
	مجموعه ورق ها	۳۶۵-۱	۳۶۵

اگر جدول فوق به دقت ملاحظه گردد، دیده می شود که «کتاب الوقعات» همانند کتب فروع فقه با بخش طهارت شروع و با بخش فرائض (میراث) به پایان رسیده است. قابل یادآوری است که «کتاب الوقعات» گرچه به عربی تألیف شده، اما در صفحات وسطور متعدد آن تقریباً ۴۰۰ کلمه و یا عبارت فارسی در بخش‌های نکاح، طلاق، یمین، نذور، بیوع وجود دارد. همچنان در

این کتاب به ۴۳ آیت از قرآن کریم و ۸۳ روایت نیز اشاره شده است. اکثر این آیات و روایات منحنیث دلیل مسایل فقهی ذکر گردیده است.

ه) نسخه‌های خطی کتاب

در جریان تحقیقات خویش در مورد نسخه‌های خطی «کتاب الوقعات»، ۳۵ نسخه خطی آن را در کتابخانه دنیا تثبیت نمودیم.^{۱۶} با وجود جستجوهای شبا روزی به نسخه مولف دسترسی پیدا نکردیم. بعضی از این نسخه‌های دست داشته‌ی ما ناقص بوده بخش‌های معین کتاب را در بر می‌گیرد. در بین نسخه‌های کامل، نسخه‌های هم وجود دارد که در لابلاهای ورق‌های آن به یادداشت‌های بر می‌خوریم که نشان‌دهنده تصحیح و مقابله با نسخه‌های دیگر کتاب می‌باشد.

و) منابع کتاب

الصدر الشهدید در تالیف کتابش از ۱۰ شرح خویش و ۳۰ اثر مختلف فقهای مذهب حنفی استفاده نموده است. منابع «کتاب الوقعات» را می‌توان به دو دسته تقسیم نمود: اصلی و فرعی. مولف به هر ۵ منبع اصلی کتابش یک حرف جداگانه الفبای عربی بعنوان اختصار تعیین نموده است. اینک به معرفی منابع «کتاب الوقعات» می‌پردازیم.

۱) منابع اصلی

منابع اصلی «کتاب الوقعات» از پنج اثر زیر متشکل می‌باشد:

اول: ابو اللیث سمرقندی، کتاب النوازل (النون): «کتاب النوازل» اثر ابو اللیث السمرقندی بوده این اثر در مذهب حنفی اولین تالیف در زمینه فقه نوازل محسوب می‌گردد. او در کتابش به اقوال خویش و ده فقیه از مشایخ مذهب حنفی جا داده است.^{۱۷} این کتاب تا هنوز نشر نشده نسخه‌های خطی زیادی ازین کتاب در کتاب خانه دنیا وجود دارد.^{۱۸}

دوم: ابو اللیث سمرقندی، عیون المسائل (العین): این کتاب هم همچنان از تالیفات ابو اللیث السمرقندی می‌باشد. او در این کتاب اقوال غیر ظاهر الروایة (یعنی نادر الروایة) ابو حنیفه واصحابش (شاگردانش) را جمع آوری کرده است. کتاب مذکور را عبدالرزاق القادری در سال ۱۹۶۰م در شهر حیدرآباد هندوستان به چاپ رسانیده است. همچنان این اثر را صلاح الدین الناهی در بین سال‌های ۱۹۶۵م-۱۹۶۷م در بغداد، و سید محمد مهنی در سال ۱۹۹۸ م در بیروت نشر نموده‌اند.^{۱۹}

سوم: ابو العباس الناطفی الطبری، الوقعات (الواو): این کتاب از تالیفات مهم الناطفی (۴۴۶هـ/۱۰۵۴م) در ساحه فقه نوازل مذهب حنفی بشمار می‌رود. از جمله منابع اصلی الصدر الشهدید در «کتاب الوقعات» می‌باشد. اثر الناطفی از جمله کتاب‌های است که فقهای مذهب حنفی در تالیف کتب نوازل شان از آن استفاده کرده‌اند. فقط این اثر تا به عصر کنونی نرسیده و درباره نسخه‌های خطی آن هیچ معلوماتی در دست نیست. احتمال دارد که این اثر از جمله آثار فقهی مفقود بوده باشد.^{۲۰}

چهارم: ابو بکر محمد بن الفضل البخاری، الفتاوی (الباء): این کتاب اثر مهم ابو بکر محمد بن الفضل البخاری مشهور به «امام بخارا» می‌باشد. این اثر هم همچنان تا عصر کنونی به ما واصل نگردیده ویا هم ممکن است از کتب فقهی مفقود باشد. اثر مذکور از منابع اصلی «کتاب الوقعات» بوده الصدر الشهدید مسایل بسیار زیاد فقهی را از آن نقل نموده است.

پنجم: مولف مجهول، فتاوی اهل سمرقند (ال سین): این اثر از منابع اصلی کتاب الوقعات می‌باشد. بعضی از پژوهشگران معاصر این اثر را منحنیث یک کتاب تالیف شده نه، بلکه «نظریات و اقوال فقهای اهل سمرقند» تلقی نموده‌اند که این خلاف حقیقت می‌باشد. مثلاً محمد امین المکی در مقدمه «التجنیس والمزید» چنین ابراز نظر می‌کند: "بنده در منابع کتابی را بنام

^{۱۶} الفهرس الشامل للمخطوطات (الفقه وأصوله)، (عمان: مؤسسة آل بیت، بی تا)، ۱۱: ۴۸۳-۴۸۴. علی رضا قره بلوط - أحمد توران قره بلوط، معجم التاريخ التراث الإسلامی فی مکتبات العالم، (قیصری: بی تا، بی نا، بی تا)، ۳: ۲۲۷۵.

^{۱۷} بدر، بخارا حقوق او قولو، ۸۹-۹۰.

^{۱۸} الفهرس الشامل للمخطوطات (الفقه وأصوله)، ۱۱: ۳۲۲-۳۲۳.

^{۱۹} اسحاق یازجی، "سمرقندی ابو اللیث"، دیانت اسلام انسیکلوپدیسی (استانبول: بی تا، ۲۰۰۹)، ۳۶: ۷۷۴.

^{۲۰} تحسین اوزجان، "ناطفی"، دیانت اسلام انسیکلوپدی سی (استانبول: ۲۰۰۶)، ۳۲: ۴۳۸.

«فتاوی اهل سمرقند» نیافتیم، واز موجودیت همچو کتابی نیز اطلاعی ندارم. احتمالاً مقصود از «فتاوی اهل سمرقند» آراء، اقوال و فتوهای فقهای سمرقند بوده و الصدر الشهيد در کتاب خود آنرا گرد آورده است.^{۲۱} فقط این ابراز نظر حقیقت ندارد؛ چونکه الصدر الشهيد در کتاب خود هنگام نقل قول به شکل «ذکر فی فتاوی اهل سمرقند»^{۲۲} به این اشاره می‌کند که کتاب بودنش خیلی آشکار است. در کتاب «المحیط البرهانی»^{۲۳} و در بعضی از کتب فروع فقه حنفی دیگر نیز همانند الصدر الشهيد نقل قول‌های ازین کتاب وجود دارد.

ما در جریان تحقیقات خویش با هیچ نسخه خطی «فتاوی اهل سمرقند» در منابع مرتبط با فهرست کتاب‌های دست نویس که دسترس ما قرار دارد سر نخوردیم و هیچگونه معلومات درین باره وجود ندارد.

اگر به منابع اصلی «کتاب الوقعات» با دقت توجه شود، دیده می‌شود که در تالیف این اثر از چهار حوزه ویا مکتب فقهی استفاده شده است. این مکاتب عبارت‌اند از: مکتب فقهی بلخ، مکتب فقهی عراق، مکتب فقهی بخارا و مکتب فقهی سمرقند می‌باشد.^{۲۴}

2) منابع فرعی

الصدر الشهيد در تالیف کتاب خود علاوه بر ۵ منبع اصلی از ۳۵ کتاب فقهی نیز استفاده کرده است. مولف از جمله‌ی این سی و پنج اثر که منابع فرعی «کتاب الوقعات» به شمار می‌رود، به بعضی شرح‌های خود که به ظاهر الروایه نوشته است، اشاره می‌نماید. بدون شک منابع اصلی و فرعی «کتاب الوقعات» که الصدر الشهيد در تالیف از آن استفاده نموده است از نظر جایگاه علمی کتاب اهمیت بسزایی دارد. الصدر الشهيد بر علاوه این منابع اقوال بعضی از فقهای مذهب حنفی را بدون ذکر نام تالیفات شان در کتابش آورده است.

نتیجه

اثر الصدر الشهيد مشهور به «کتاب الوقعات» از جمله مهم‌ترین کتب فقه نوازل در مذهب حنفی محسوب گردیده با استفاده از ۵ منبع اصلی در قرن ششم هجری (۱۲ میلادی) تالیف گردیده و حاوی اقوال و نظریات فقهای مذهب حنفی از ۳۵ اثر فقهی مختلف می‌باشد. «کتاب الوقعات» بنابر گردآوری چهار حوزه فقهی مذهب حنفی اعم از بلخ، بخارا، سمرقند و عراق در یک چتر واحد از اهمیت بسیاری برخوردار است. اثر الصدر الشهيد در منابع به نام‌های مختلف ذکر گردیده است، فقط صحیح‌ترین و دقیق‌ترین نامش «کتاب الوقعات» می‌باشد. چونکه مولف در مقدمه کتاب خود به این نام مسمی کرده است. اگر چه بعضی از منابع «کتاب الوقعات» تا به عصر کنونی نرسیده ویا هم مفقوداند. اما ما توسط «کتاب الوقعات» از آراء و اقوال فقهای مذهب حنفی با خبر می‌شویم. این به تنهایی می‌تواند به کتاب الوقعات اهمیت علمی بیشتری بدهد و جایگاه آن را بلند ببرد.

منابع

۱- ابن مازة، برهان الدین محمود بن أحمد، المحیط البرهانی فی الفقه النعمانی، تحقیق. عبد الکریم سالم الجندی، الطبعة الأولى، بیروت: ۲۰۰۴م.

۲- البغدادی اسماعیل پاشا، هدیة العارفین أسماء المؤلفین وآثار المصنفین. تهیه کننده. کیلیسلی رفعت بیلگه و ابن الامین محمود کمال اینال، استانبول: بی نا، ۱۹۵۱م.

۳- التمیمی، تقی الدین بن عبد القادر، الطبقات السنیة فی تراجم الحنفیة. تحقیق. عبد الفتاح محمد الحلوقاهره: بی نا، ۱۳۹۰هـ

^{۲۱} برهان الدین علی ابی بکر المرغینانی، التجنیس والمزید، تحقیق. محمد امین المکی، مقدمه مؤلف (کراچی: بی نا، ۲۰۰۴م)، ۵۸:۱.

^{۲۲} الصدر الشهيد، کتاب الوقعات، شماره ورق: ۷۴ الف.

^{۲۳} برهان الدین محمود بن أحمد ابن مازة المحیط البرهانی فی الفقه النعمانی، تحقیق. عبد الکریم سالم الجندی، الطبعة الأولى (بیروت: ۲۰۰۴م)، ۱۷۹:۲.

^{۲۴} ۵۳۶، ۲۱۳، ۵۹، ۵:۳، ۵۳۵، ۲۰۸:۴، ۲۲۵، ۵:۵.

^{۲۴} بدر، بخارا حقوق او قولو، ۹۵.

- ٤-الزركلي، خير الدين محمد بن محمود الدمشقي، الأعلام، الطبعة السابعة بيروت: بي نا، ١٩٨٦م.
- ٥-السرخسي، شمس الأئمة محمد بن أحمد بن أبي سهل السرخسي، كتاب المبسوط. بيروت: بي نا، ١٤١٤هـ.
- ٦-الصدر الشهيد، عمر بن عبد العزيز البخاري الصدر الشهيد، شرح الجامع الصغير. مقدمه محقق، تحقيق. صلاح عواد جمعه عبدالله الكبيسي - خميس دهام مازن الزوبعي - خاتم عبدالله الشويس العيساوي، الطبعة الأولى بيروت: بي نا، ٢٠٠٦م.
- ٧-الصدر الشهيد، عمر بن عبد العزيز البخاري، شرح أدب القاضي. (مقدمه محقق)، تحقيق. محيي هلال السرحان، الطبعة الأولى بغداد: بي نا، ١٣٩٧هـ.
- ٨-الصدر الشهيد، عمر بن عبد العزيز البخاري كتاب الوقعات. استانبول: كتابخانه سليمانيه، ولي الدين جار الله نمبر ٩١٨، تاريخ استنساخ: ٥٦٤ هـ مقدمه مؤلف.
- ٩-الفهرس الشامل للمخطوطات (الفقه وأصوله). عمان: مؤسسة آل بيت، بي تا.
- ١٠- قره بلوط علي رضا-قره بلوط أحمد توران، معجم التاريخ التراث الإسلامي في مكتبات العالم. قيصري: بي نا، بي تا.
- ١١- كاتب چلبی، مصطفى بن عبدالله، كشف الظنون عن أسماي الكتب والفنون. تهيه كننده: شراف الدين يالتكاي و كيليسلي رفعت بيلگه انقره: بي نا، ١٩٤١م.
- ١٢- المرجاني، شهاب الدين بن بهاء الدين، ناظورة الحق في فرضية إسرائ وإن لم يغب الشفق. تحقيق. أورخان اينچقار و عبدالقادر يلماز استانبول: بي نا، ٢٠١٢م.
- ١٣- المرغيناني، برهان الدين علي أبي بكر، التجنيس والمزيد. تحقيق. محمد أمين المكي، مقدمه مؤلف (كراچی: بي نا، ٢٠٠٤م).
- ١٤- الولوالجي، ظهير الدين عبدالرشيد بن أبي حنيفة، الفتاوى الولوالجية، تحقيق. مقداد بن موسى الفريوي. الطبعة الأولى بيروت: بي نا، ١٤٢٤هـ.

منابع ترکی

1. Kaya, Eyüp Said, "Nevazil", *DİA*, XXXIII (34-35), İstanbul 2007.
2. Bedir, Murteza, *Buhârâ Hukuk Okulu*, Gözden Geçirilmiş 2. bs., İstanbul 2014.
3. Özcan, Tahsin, "Natıfı", *DİA*, XXXII (438-439), İstanbul 2006.
4. Yazıcı, İshak "Semerkandî, Ebü'l-Leys", *DİA*, XXXVI (473-475), İstanbul 2009.